

Ellen Klinkers, Linda Terpstra en Maaïke van der Kloet

DE RAMP MET DE VAN IMHOFF

EN HET LOT VAN
DUITSE BURGERS IN
NEDERLANDS-INDIË,
1940-1945

Boom – Amsterdam

Afbeelding omslag voor: Het stoomschip *Van Imhoff* in Indonesië, waarschijnlijk ergens tussen 1930 en 1940. (KITLV/Universiteitsbibliotheek Leiden)

Afbeelding omslag achter: Vanaf mei 1940 internerde de Nederlandse koloniale overheid Duitse mannen in het oude quarantainestation op het eilandje Onrust voor de kust van Jakarta. Zij werden daar bewaakt door militairen van het KNIL. (KITLV/Universiteitsbibliotheek Leiden)

Ontwerp omslag en binnenwerk: Mijke Wondergem

Verzorging binnenwerk: Peter Tychon

Cartografie: Erik van Oosten, Den Haag

© 2025 by the Netherlands Institute of Military History, The Hague,
the Netherlands | Boom

Het Nederlands Instituut voor Militaire Historie is een zelfstandig wetenschappelijk onderzoeks- en documentatiecentrum binnen de Nederlandse Defensie Academie (NLDA). Deze publicatie maakt deel uit van het onderzoeksprogramma van de Faculteit Militaire Wetenschappen van de NLDA.

Niets van deze uitgave mag worden verveelvoudigd en/of openbaar gemaakt door middel van druk, fotokopie, microfilm of op welke wijze ook, zonder de voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever. De meningen en opvattingen die in deze publicatie worden uitgesproken, zijn en blijven voor de verantwoordelijkheid van de desbetreffende auteur. Zij geven niet noodzakelijkerwijs de mening weer van de minister van Defensie.

No part of this book may be reproduced in any form by print, photoprint, microfilm or any other means, without written permission from the publisher. The views expressed in this publication are those of the authors and do not necessarily reflect the views of the Minister of Defence.

Het Nederlands Instituut voor Militaire Historie heeft getracht alle rechthebbenden van het fotomateriaal te achterhalen. Mochten personen of instanties desondanks van mening zijn dat fotorechten niet zijn gehonoreerd, dan kunnen zij zich wenden tot het instituut.

Printed in the Netherlands

ISBN 978 90 2446 743 3

NUR 680

www.boom.nl

www.nimh.nl

INHOUD

INLEIDING 11

1 VERSCHUIVENDE PERSPECTIEVEN IN MEDIA EN LITERATUUR 23

Berichtgeving in tijden van oorlog en censuur 24

Na de oorlog 26

Het debat ontketend in *Welt am Sonntag* 31

De geweigerde documentaire van Dick Verkijk 34

Wat aan de weigering voorafging 38

Der Spiegel: beschuldigingen van een doofpot 40

Het parlement aan zet 46

De *Van Imhoff* in de literatuur 48

Het besef 57

2 DUITSERS IN NEDERLANDS-INDIË 59

Naar Azië 60

1914-1918: gedwongen verblijf in een neutrale kolonie 67

‘Geen ongunstige bestemming’ 73

Duits in een Nederlandse kolonie 75

Aan het werk! 77

Europees... of toch Duits? 80

De *Deutsche Bund* en de *Deutsche Wacht* 83

3 NATIONAALSOCIALISME IN DE TROPEN 87

Zorgen om het behoud van de kolonie 88

De Indische NSB 91

De *Auslandsorganisation* van de NSDAP 95

De NSDAP-AO in Nederlands-Indië 98

Propaganda 102

Activiteiten 103

De koloniale overheid en het nationaalsocialisme 110

Weerstand 113

Vragen in de pers en in de Volksraad 116
Een vijfde colonne? 120
Balans 121

4 DE INTERNERINGEN 123

De vluchtschepen 124
Een nerveuze kolonie 126
Het interneringsplan 127
Vorbereidingen 129
10 mei: de staat van beleg in Nederlands-Indië 131
Internering van NSB'ers 135
Rechtsverkeer in oorlogstijd 136
Internering 138
De regionale kampen 140
Een nieuw kamp 145
Uit internering ontslagen 146
In Lawé Sigalagala 151
Vrouwen en kinderen 158

5 RUILEN, VRIJLATEN, INTERNEREN: HET OVERLEG ACHTER DE
SCHERMEN 169

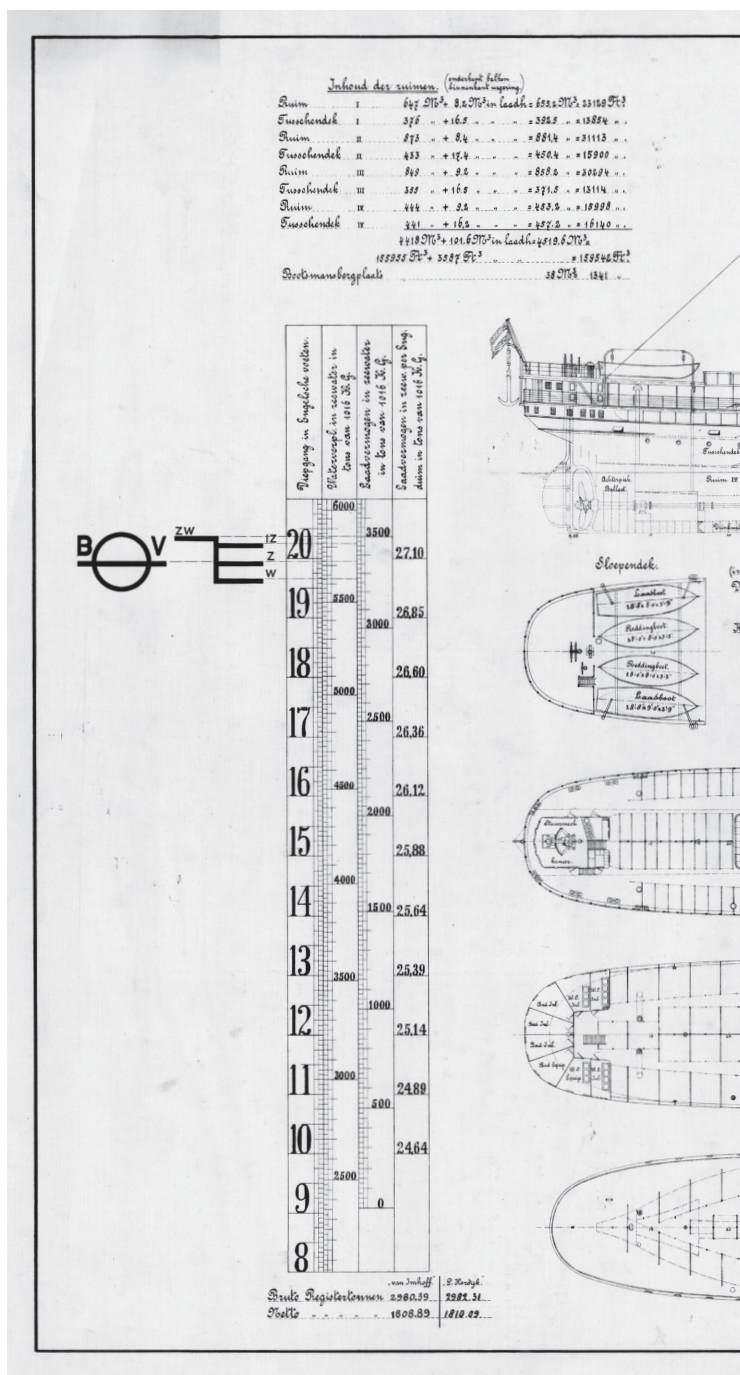
Communicatie in oorlogstijd 170
Vrijgeleide voor de consuls en hun staven 171
Zoeken naar eenheid in een gespleten wereld 174
Via Duitsland en Japan naar Nederlands-Indië 178
Via Portugal en de Verenigde Staten naar Nederlands-Indië 181
Groot-Brittannië en de geschiedenis van interneringen 184
Een verontruste bondgenoot 187
Groeiende spanning in de Pacific 191
Japanse geïnterneerden aan de Britten overgedragen 195
De overtocht van de Duitsers met de *Ophir* en de *Plancius* 198
Een reis door India 200

6 VAREN VERPLICHT: DE KPM IN DE TWEEDE WERELDOORLOG 205

Koopvaardij in de Indonesische archipel 205
De Tweede Wereldoorlog 211
Personeel 218
Bewaking en bemanning *Van Imhoff* 222
De koopvaardij na de Tweede Wereldoorlog 225

7	DE ONDERGANG VAN DE VAN IMHOFF	227
	De getuigen van de ramp met de <i>Van Imhoff</i>	228
	Het vertrek uit de Alasvallei	230
	In de haven van Sibolga	233
	Vertrek met onbekende bestemming	236
	De toegenomen dreiging	239
	Het bombardement	243
	Het zinkende schip	248
	De reddingsboot en de werkboot	253
	Reddingspogingen	256
	Alleen verder	261
	De redding van de bemanning en bewaking	265
8	NA DE RAMP	267
	Wisseling van de wacht op Nias	268
	Het zoengeld	273
	Wie was verantwoordelijk?	281
	Vehring's strijd voor gerechtigheid	285
	<i>Generalbereinigung</i>	295
	Het lot van de Nederlandse en Indische weduwen in Nederland	296
	<i>De familie Prinzhorn</i>	298
	<i>De familie Schoen</i>	300
	<i>De familie Bode</i>	302
	De Wet uitkeringen burger-oorlogsslachtoffers 1940-1945	304
	SLOTBESCHOUWING	307
	DANKWOORD	317
	NOTEN	319
	GERAADPLEEGDE BRONNEN	367
	AFKORTINGENLIJST	385
	REGISTER	387
	OVER DE AUTEURS	399

De scheepstekening van de Van Imhoff en haar zusterschip Pijnacker Hordijk. Een scheepstekening is een soort bouwtekening. Het laat een zijaanzicht en plattegronden van de indeling van de verschillende dekken en ruimen zien. (Maritiem Museum Rotterdam)

De *Van Imhoff* in de baai van Taruna op de Sangihe-eilanden, Noord-Sulawesi, 1932. (Het Scheepvaartmuseum)

INLEIDING

“Ik heb *hem* nooit meer teruggezien na de Duitse inval in Nederland”, vertelde Jitta Claproth over het verlies van haar vader Karl Messerle, die als verkoper van herenkleding werkte bij de firma Savelkoul in Bandung. Ze was drieënhalf jaar toen hij op zijn werk werd opgepakt en vervolgens werd geïnterneerd door de Nederlandse koloniale autoriteiten. De staatloze Karl had zijn Duitse nationaliteit op achttienjarige leeftijd opgegeven toen hij in 1910 in Nederlands-Indië de kans kreeg om bij het Koninklijk Nederlands-Indisch Leger (KNIL) in dienst te gaan. Uiteindelijk koos hij voor een bestaan buiten het koloniale leger, trouwde en stichtte een gezin. Het inzetten van de procedure voor naturalisatie kwam er niet van. Vanwege zijn Duitse afkomst werd Karl op 10 mei 1940 geïnterneerd, zoals alle Duitse mannen vanaf 16 jaar in de kolonie. Jitta zag hoe in de dagen daarna de woning werd leeggehaald en ten slotte ook het huis werd geconfisqueerd door het koloniale bestuur.¹

11

Na de Duitse inval in Nederland op 10 mei 1940 werden in Nederlands-Indië alle burgers met een Duitse nationaliteit of achtergrond door het koloniale gezag tot ‘vijandelijk onderdaan’ verklaard. Bezittingen werden in beslag genomen en 2800 mannen geïnterneerd, terwijl de vrouwen en kinderen berooid achterbleven. Toch leek voor vele anderen in de Indonesische archipel de Tweede Wereldoorlog in mei 1940 nog ver weg. Maar na de Japanse aanval op Pearl Harbor op 7 december 1941 werd die oorlog ook daar de harde werkelijkheid. Een dag na het verwoestende bombardement op de Amerikaanse vloot in de Pacific verklaarde Nederland de oorlog aan Japan. De eerste aanvallen op de kolonie zouden niet lang uitblijven. Omdat de geïnterneerde Duitsers met hun kennis van

de Indonesische archipel de opmars van Duitslands bondgenoot Japan zouden kunnen bespoedigen, werden de mannen in allerijl naar India overgebracht. Deze toenmalige kolonie van bondgenoot Groot-Brittannië lag buiten het directe gevaar van de oorlog die in de Pacific woedde.

Het stoomschip *Van Imhoff* was het derde en laatste vracht- en passagiersschip waarmee de Duitse burgergeïnterneerden werden overgebracht. Het schip was door de koloniale autoriteiten gevorderd en de marineleiding stuurde het aan. Op 19 januari 1942 werd het in de Indische Oceaan ten westen van Sumatra door een Japans verkenningsvliegtuig gebombardeerd, waarna het zonk. Aan boord waren 477 mannen van Duitse en Oostenrijkse afkomst. Karl Mes-serle was een van de 411 geïnterneerde mannen die daarbij om het leven kwamen. Tijdens het zinken verlieten de gezagvoerder Herman Hoeksema en de voltallige bemanning inclusief bewakingsdetachment het schip; de opgesloten geïnterneerden moesten zichzelf zien te bevrijden. Met reddingssloepen wisten bemanning, bewaking en één geïnterneerde als eersten land te bereiken. Ook 65 geïnterneerde Duitse mannen slaagden erin de ramp te overleven met een op het schip achtergelaten reddingsboot en een werkbootje. Alle anderen kwamen om in de Indische Oceaan.

Waarom liet de kapitein de geïnterneerden die in de tussendekken achter prikkeldraad zaten opgesloten in de steek? Waarom werd hij daarvoor nooit bestraft of zelfs maar berispt? Het zijn vragen die overlevenden van de ramp en nabestaanden van de omgekomen slachtoffers niet loslieten en nog altijd niet loslaten. Prangende vragen kleven eveneens aan de door de marine in Nederlands-Indië na de ramp opgezette reddingsoperatie. Want ook kapitein Marius Berveling, die met het motorschip *Boelongan* eropuit was gestuurd om drenkelingen te redden, liet de Duitse mannen aan hun lot over. Berveling verklaarde na de oorlog dat de marineleiding hem opdracht had gegeven om geen Duitsers te redden. Die verklaring werd aanvankelijk als verzinsel afgedaan, maar uit onderzoek blijkt dat zij overeenkomt met instructies die de andere op reddingsmissie gestuurde schepen hadden ontvangen. Deze onbeantwoorde vragen werden in de decennia na de oorlog in de media opgepakt.

De Koninklijke Paketvaart Maatschappij (KPM), de rederij waar-toe de *Van Imhoff* en de *Boelongan* behoorden, verloor tijdens de oor-

log in de Pacific 98 schepen, waarvan alleen al 81 vanaf de oorlogsverklaring aan Japan tot aan de capitulatie van Nederlands-Indië op 8 maart 1942.² In totaal verloren bijna 3500 zeelieden van Nederlandse rederijen wereldwijd het leven tijdens de Tweede Wereldoorlog. Van al die schepen trok de *Van Imhoff* onmiddellijk buitengewoon veel aandacht. Door tussenkomst van de Duitse bezetter in Nederland dwong de *Nationalsozialistische Deutsche Arbeiterpartei* (NSDAP) de rederij een schadevergoeding van vier miljoen gulden te betalen voor de familieleden van de omgekomen slachtoffers, met de gijzeling van Amsterdams kantoorpersoneel van de KPM als drukmiddel. Voor het koopvaardijpersoneel en zijn nabestaanden was het moeilijk te verkroppen dat juist de noodlottige reis met de *Van Imhoff* in de media de aandacht bleef trekken en ‘hun’ gezagvoerders Hoeksema en Berveling in de spreekwoordelijke beklagdenbank werden geplaatst.

Een belangrijk aspect in deze geschiedenis is de koloniale mentaliteit van zowel Nederlanders als Duitsers in de Indonesische archipel. De historische context van segregatie en koloniale onderdrukking door Europeanen is evenzeer iets waar Duitsers een verantwoordelijkheid voor droegen, ook al woonden zij in een kolonie die niet de hunne was. De Nederlandse koloniale autoriteiten vonden het voor een deel ook ongemakkelijk om Duitsers te moeten oppakken. De van oorsprong Duitse Otto Coerper had op 10 mei 1940 bij de politie eerst meegewerkt aan het oppakken van Duitse burgers, maar werd aan het einde van de dag ook zelf door zijn commandant geïnterneerd, ondanks het feit dat hij tot Nederlander genaturaliseerd was.

Veel Duitse burgers hadden voor de oorlog Indonesisch (huis)-personeel en genoten van de privileges van het Europeaan-zijn in de koloniale samenleving. Toen de interneringskampen bewaakt bleken door Indonesisch personeel, kwamen daar klachten over. In het centrale interneringskamp in de Alasvallei poogden de Nederlanders dit op te lossen door enkele Europese officieren ertussen te schuiven, die het aanspreekpunt moesten vormen voor de Duitse geïnterneerde mannen.

In dit boek bestuderen wij de ramp met de *Van Imhoff* in de context van de Tweede Wereldoorlog, de voorgeschiedenis en de nasleep van de ramp, waaronder de verwerking daarvan. Wij tonen

aan hoe de herinneringscultuur over daders en slachtoffers na de oorlog in zowel Duitsland als Nederland het beeld over de ramp vormde en later veranderde. Welke nationale en internationale ontwikkelingen lagen ten grondslag aan de interneringen en vervolgens aan de risicovolle verplaatsing van de burgergeïnterneerden naar India? Wie waren deze Duitsers die tot vijandelijk onderdaan werden verklaard? Hoe groot was de invloed van het nationaalsozialisme in Nederlands-Indië en wat was het effect daarvan op het interneringsbeleid? We reconstrueren de ramp met de *Van Imhoff* vanaf het vertrek uit de haven van Sibolga tot het aan land komen van de Duitse overlevenden op het eiland Nias, en onderzoeken de jarenlange nasleep van de ramp. Welke argumenten werden aangevoerd in het getouwtrek tussen de KPM en de Nederlandse (koloniale) overheid over financiële aansprakelijkheid? Waarom slaagden overlevenden van de ramp er niet in de verantwoordelijken voor de ramp ter verantwoording te roepen en vervolging af te dwingen? Welke hindernissen ondervonden weduwen van slachtoffers bij het opbouwen van hun levens na terugkeer uit Indonesië? Wij constateren dat ondanks de veranderende beeldvorming, de terughoudendheid om Duitsers als oorlogsslachtoffers te erkennen – en dan vooral als slachtoffers van *Nederlands* handelen – bleef bestaan.

BRONNEN

Voor deze studie maakten wij gebruik van overheids- en bedrijfsarchieven in binnen- en buitenland, van memoires en brieven van betrokkenen bij de ramp en van interviews met familieleden van omgekomen slachtoffers.

Vijftien kinderen van Duitse en Oostenrijkse slachtoffers van de scheepsramp hebben we uitgebreid geïnterviewd. Verder hebben we contact gehad met andere familieleden van 51 slachtoffers. Deze nabestaanden van verschillende generaties, woonachtig in Nederland, Duitsland, Frankrijk, Oostenrijk, Canada, Indonesië en Australië, vertegenwoordigen ruim 10% van het totale aantal slachtoffers. Het merendeel van de nabestaanden – kinderen, kleinkinderen maar ook verdere familie – heeft belangstelling voor hun familiegeschiedenis en worstelt soms met de impact die de ramp met de *Van*

Imhoff op hun leven heeft gehad. Op basis van de relatief beperkte grootte van de groep geïnterviewde kinderen kunnen we echter geen generaliserende uitspraken doen over hoe de ramp impact op hun leven heeft gehad.

Nabestaanden hebben we op verschillende manieren geprobeerd te bereiken. We begonnen met de mensen die zich al in het publieke domein hadden uitgesproken, wat de aanleiding vormde voor dit onderzoek. Via persoonlijke contacten, (advertenties op) sociale media, (onderzoeks)instellingen, stichtingen, organisaties en bedrijven die zich bezighouden met Duits-Nederlandse samenwerking, nieuwsbrieven en de website van het project hebben we meer nabestaanden weten te bereiken. Niet iedereen was overigens bereid of geïnteresseerd om met ons te spreken. Met de kinderen van slachtoffers die herinneringen aan hun vader hebben en zijn arrestatie vaak persoonlijk hebben meegemaakt, konden we meer de diepte in tijdens een interview. Met nabestaanden die in een andere familierelatie tot het slachtoffer staan hebben we vooral schriftelijk en telefonisch contact gehad, soms een persoonlijke ontmoeting. Ook van de kant van nabestaanden van betrokken militairen en bemanningsleden bestond interesse voor het onderzoek en enkelen leverden nieuwe egodocumenten voor ons onderzoek aan. Het geschonken materiaal is opgenomen in de Onderzoekscollectie Van Imhoff van het NIMH.

De interviews met kinderen van omgekomen slachtoffers ontkomen niet aan de beperkingen die aan *oral history* in het algemeen kleven. Niet alleen wordt het geheugen minder nauwkeurig naarmate de tijd verstrijkt, maar herinneringen worden ook bewust of onbewust beïnvloed en bijgesteld door nieuwe kennis en inzichten over het verleden.³ Voor de reconstructie van de ramp zijn deze gesprekken doorgaans minder belangrijk geweest, maar ze hielpen ons te begrijpen onder welke omstandigheden familieleden zoals de vrouwen en kinderen van de slachtoffers tijdens en na de oorlog leefden. Daarover is in de geschreven bronnen weinig te vinden. De geïnterviewden waren destijds jonge kinderen die met hun moeders achterbleven nadat de vaders waren geïnterneerd. Zij hebben herinneringen aan het leeghalen van de huizen, de politiemannen die vader ophaalden, maar ook aan de Japanse bezetters die hun enige vrijheid gaven terwijl Nederlanders werden geïnterneerd. Ze

vertellen ook over de verhuizing naar Nederland na de oorlog, waar zij in een anti-Duitse omgeving hun weg moesten vinden. Van de slachtoffers van de scheepsramp schreven wij portretten op basis van interviews en correspondentie met nabestaanden. Deze portretten zijn blijvend te bekijken op de site www.nimh.nl, met daarbij de mogelijkheid nieuwe portretten te plaatsen.

Daarnaast maakten wij gebruik van gepubliceerde en ongepubliceerde egodocumenten, zowel van overlevenden van de ramp als van militairen die de geïnterneerde mannen op het schip moesten bewaken. Sommigen schreven hun herinneringen al kort na de ramp op, anderen pas decennia later. Zij deden dat op eigen initiatief of op verzoek, bijvoorbeeld van de auteur Cees van Heekeren, die zijn boek *Batavia seint: Berlijn* op deze getuigenissen baseerde. Ook aan memoires en brieven aan auteur Van Heekeren kleven de moeilijkheden die inherent zijn aan egodocumenten, namelijk dat die een versie van de ramp vertellen zoals de opstellers die hebben ervaren en zoals zij zich die herinneren.⁴ Toch vormden deze documenten een goede basis voor een reconstructie van de ramp met de *Van Imhoff*. Ze belichten de ramp elk vanuit een eigen perspectief en vertellen zelden het 'hele verhaal'. Ze vullen elkaar soms aan, maar kunnen ook lijnrecht tegenover elkaar staan. Die tegenstellingen en hiaten plaatsten ons weliswaar voor dilemma's, maar gaven ons ook de kans de ramp te reconstrueren in al zijn gelaagdheid en vanuit verschillende belevingen.

Dit boek reflecteert vooral de Nederlandse politieke en maatschappelijke omgang met de geschiedenis van de interneringen en de ramp. De berichtgeving in de Nederlandse media in de decennia na de Tweede Wereldoorlog was vaak een reflectie op berichtgeving in Duitse media, en deze maakte vervolgens in Nederland een eigen ontwikkeling door. Het boek voorziet in een Nederlandse behoefte, van in Nederland woonachtige nabestaanden. Er bestond geringe belangstelling voor dit onderzoek vanuit Duitsland en Oostenrijk, ondanks onze pogingen het bij diverse partijen onder de aandacht te brengen.

Ten slotte hebben wij archiefmateriaal bestudeerd in Den Haag (Nederlands Instituut voor Militaire Historie en Nationaal Archief), Amsterdam (NIOD Instituut voor Oorlogs-, Holocaust- en Genocide-studies), München (*Bayerische Staatsbibliothek, Institut für Zeitgeschich-*

te), Kreuth, Oberbayern (*Studienwerk Deutsches Leben in Ostasien*), Berlijn (*Politisches Archiv* van het *Auswärtiges Amt*), Londen (*National Archives Kew*) en Jakarta (*Arsip Nasional Republik Indonesia*). Deze archieven leverden een schat aan informatie op vanuit verschillende invalshoeken. We zijn ons bewust van de valkuilen, stiltes in en bedrieglijkheid van de schijnbaar objectieve (koloniale) archieven.⁵ Door de vernietiging van het volledige marinearchief en het archief van de procureur-generaal in Nederlands-Indië tijdens de Japanse aanval op Java zijn zeer waarschijnlijk voor ons onderzoek relevante documenten verloren gegaan. Aan de hand van een kritische bestudering van de beschikbare bronnen konden wij niettemin de politiek-militaire context ontleden waarin de interneringen en de ramp plaatsvonden, evenals de gevolgde juridische procedures achteraf.

17

DE OPBOUW

In dit boek bestuderen we de ramp vanuit een breed perspectief. We nemen de voorgeschiedenis, de politieke en militaire context en de lange nasleep ervan in ogenschouw. Het eerste hoofdstuk, 'Verschuivende perspectieven in media en literatuur', toont aan hoe het beeld over de ramp met de *Van Imhoff* in de loop der tijd veranderde. Herinneringen aan de oorlog en de daarbij horende denkbeelden over daders en slachtoffers in zowel Duitsland als Nederland waren van invloed op de manier waarop over deze ramp werd geschreven. Overlevenden hielden de discussie gaande, wat uiteindelijk leidde tot debatten over de ramp in het Nederlandse parlement. In dit hoofdstuk komen ook thema's aan bod die in latere hoofdstukken worden uitgewerkt.

De hoofdstukken 'Duitsers in Nederlands-Indië' en 'Nationaalsozialisme in de tropen' laten de overgang zien van een Duitse migrantengemeenschap die deel uitmaakte van de koloniale bovenlaag, naar een gemarginaliseerde groep die ervan verdacht werd een vijfde colonne tegen het koloniale bestuur te vormen. De Duitse gemeenschap in de Indonesische archipel was zeer divers. Haar positie binnen de koloniale samenleving veranderde niet onmiddellijk toen vóór de oorlog de Nationaal-Socialistische Beweging (NSB) en het nationaalsozialisme zich manifesteerden in Nederlands-Indië.

Die bewegingen oefenden in de jaren dertig evenzeer aantrekkingskracht uit op (Indische) Nederlanders in de kolonie. Uiteindelijk speelde politieke gezindheid geen doorslaggevende rol bij het vaststellen van de status van ‘vijandelijk onderdaan’, maar was de Duitse nationaliteit bepalend. Dit was anders bij leden van de Indische NSB, die ook werden geïnterneerd: bij hen lette de koloniale overheid wel op politieke sympathieën.

In de hoofdstukken vier en vijf bespreken wij de internering van Duitse mannen in de archipel. In het hoofdstuk ‘De interneringen’ zien we hoe het uitbreken van de Tweede Wereldoorlog in Europa leidde tot voorbereidingen voor de internering van Duitsers in de kolonie, mocht Nederland zijn neutraliteit verliezen. Die werden onmiddellijk in de praktijk gebracht na de Duitse inval in Nederland op 10 mei 1940. Op die datum kantelde het beeld van ‘de Duitser’ definitief naar ‘vijand’. De koloniale autoriteiten, die de Duitse, Oostenrijkse en vele andere Duitstalige burgers als vijandelijke onderdanen beschouwden, namen diverse maatregelen. Dit kon de overheid doen op basis van de ‘staat van beleg’, die vanaf 10 mei 1940 van kracht was in het hele koninkrijk. Bezittingen werden geconfisqueerd en circa 2800 mannen geïnterneerd, eerst in verschillende tijdelijke kampen verspreid over de Indonesische archipel en later in een gezamenlijk kamp in Lawé Sigalagala op Sumatra. De schok van de Duitse bezetting na de snelle Nederlandse nederlaag had zijn weerslag op de wijze waarop de interneringen in Nederlands-Indië vanaf 10 mei 1940 verliepen: snel en onverwacht. Families van de geïnterneerden bleven sociaal geïsoleerd en berooid achter. Na aanvang van de Japanse bezetting leefden zij echter in relatieve vrijheid en ontving ten minste een deel van hen een financiële tegemoetkoming uit Duitsland. Een deel van de Duitse vrouwen ging een gemeenschap vormen in Sarangan, in Oost-Java. Anderen, vooral Indische en Nederlandse vrouwen met een Duitse echtgenoot, woonden verspreid over de archipel. Zij hadden door hun huwelijk de Duitse nationaliteit gekregen.

De internering van de Duitse mannen in mei 1940 plaatste het koloniaal bestuur voor dilemma’s die in het hoofdstuk ‘Ruilen, vrijlaten, interneren: het overleg achter de schermen’ aan bod komen. De bezetter in Nederland oefende druk uit om de geïnterneerde mannen vrij te laten, onder andere met de gijzelneming van een

groot aantal (vooraanstaande) Nederlanders als pressiemiddel. Britse consuls in de regio en hun regering in Londen volgden de besprekingen daarover met wantrouwen, vooral naarmate de oorlogsdreiging in de Pacific toenam. Aan welke kant stond de Nederlandse regering eigenlijk? Achter de schermen werd gesproken over het verplaatsen van de Duitse geïnterneerde mannen uit Nederlands-Indië naar Britse koloniën; plannen die na het uitbreken van de oorlog met Japan in de praktijk werden gebracht. De ramp met de *Van Imhoff* was een indirect gevolg van die beslissing.

Hoe de rol en de positie van de KPM in oorlogstijd zich verhoudt tot de ramp met de *Van Imhoff* bestuderen we in het hoofdstuk 'Varen verplicht'. De koopvaardij schepen en hun gezagvoerders werden onder gezag van de marine geplaatst. Die kon de schepen en bemanning voor oorlogsdoeleinden inzetten, ook al waren deze mensen en dit materieel niet ingesteld op oorlog.

19

De eerste zes hoofdstukken zijn nodig om de scheepsramp op 19 januari 1942 en zijn nasleep in de juiste historische context te plaatsen. Om die reden komt een reconstructie van de ramp pas in hoofdstuk 7 aan de orde. Dit hoofdstuk, kortweg getiteld 'De ondergang van de *Van Imhoff*', is voornamelijk gebaseerd op herinneringen van betrokkenen die ieder vanuit hun eigen perspectief de noodlottige reis hebben beschreven, en op gegevens van marinepersoneel aan wal. We volgen het vertrek uit het interneringskamp, de opsluiting van de Duitsers in kooien van prikkeldraad, het bombardement, de bemanning en bewaking die zichzelf in veiligheid brachten met achterlating van de geïnterneerden, halfslachtige en mislukte reddingspogingen en vervolgens de groep geïnterneerden die zich eveneens in veiligheid wist te brengen. Het schip was uitgevaren zonder voldoende reddingssloepen aan boord – er waren wel voldoende zwemvesten aanwezig – en zonder plan voor het geval het mis ging. De onderdeks opgesloten Duitse geïnterneerden stonden niet vermeld op de sloepenrol (de oefening in het geval van evacuatie van het schip). De kapitein van het schip, die hierover later bewust een vage verklaring aflegde, kan deze gang van zaken aangerekend worden, evenals de marineautoriteiten die hem niet voldoende toegerust op pad hadden gestuurd met deze opdracht. Het is aannemelijk – maar kan niet onomstotelijk worden vastgesteld – dat de Duitse mannen op het zinkende schip bewust in de steek zijn ge-